

УМЕТНОСТ КАО ПРЕДМЕТ ИСТОРИЈЕ

Др Слободан Бранковић (1946) дипломирао на Факултету политичких наука у Загребу и завршио постдипломске студије на Универзитету у Београду. Докторирао је 1983. у Београду са тезом о стратешком значају слободне територије у Југославији 1941-1945. године.

Проучава политичку историју и историју културе новог века, посебно српску историју новијег доба и стратешки значај националне културе и прошлости. У том оквиру разматра и методологију историјских истраживања.

Радио је у Војноисторијском институту у Београду као научни саветник (од 1997. као управник; једно време уређивао научни часопис Војноисторијски гласник). Године 2000. основао и води Културно-истраживачки центар у Београду. Од краја 2000. ангажован као научни саветник у Управи за односе са јавношћу Савезног министарства за одбрану.

Објавио је стотинак научних радова, студија, чланака и приказа, као и неколико књига, међу којима централно место заузима *Независност слободољубивих* (Београд 1998). Повремено се бави песништвом, филмским пројектима и мултимедијалним презентацијама.

На Семинару за науку о уметности гостовао је са предавањем о уметности као историјском извору, на примеру истраживања Источне кризе 1875-1878. године.

Слободан Бранковић:

Прилози за Независност слободољубивих

(*Независност слободољубивих. Велика источна криза и Србија 1875-1878*, Београд 1998, ²2000, пето поглавље, 291-446, одломци.)

[75]

Полет и усахнуће

Српска офанзива

(...)

[79]

Новинари увукли народ у рат

После “бежаније с Мрамора, дошао је митрополит Михаило да куражи војску. У расправама тада на видело изађоше спорови о рату. Док на једној страни новинари пријањаху идеалистима, дотле на другој хладне главе уочише њихов кобан утицај. Како то да новинари “воде главну реч”? Како да не, кад је то био *новинарски рат*, противили су се озлојеђени.

Идеализам новинара показао се погубним. Стварана је лажна слика о споственој премоћи над Отоманском царевином. Новине су

[80]

“жариле и пујдале на рат... српски народ је најратоборнији на свету, Турке ће као врапце на протера у Азију, само да Европа остане неутрална”. Фабриканти јавног мњења нагнали су беспосличаре по факанама да воде политику “гракћући”: рат, рат, као у ратоборном лудилу по српским варошима.

У кафани “Руски цар” 1875. и 1876. сваки је Србин, који неће рат с Турцима, жигосан као издајник српства, којег би пред народом ваљало стрељати! Већина интелигенције била се повела за измишљеним јавним мњењем и постала жртва душевне епидемије. Новине у Београду су писале: “Рат с Турцима или револуција у земљи!” У колективној раздражености и у глупости се могло лако поверовати!

Већ после првих борби ширила се мисао како су “новинари увукли Србију у рат”.

По једном гледишту, кривци за трагичан обрт од наивног убеђења до отрежњења били су новинари: српски новинари су увукли Србију у рат против воље апсолутне већине народа, а руски новинари су дошли да командују. Критика Черњајева као главнокомандујућег базирана је на његовим погрешкама у борбама од Тимока до Мораве.

После пораза на Мрамору, Черњајев је од команданта “централних дивизија” постао “Главномандујући Моравске војске”. Шеф његовог штаба био је Владимир Бекер, официр вицекраља египатског из Мисира, тада по имену Бекер-беј. У пратњи Черњајева, од Бабине Главе до Дризишта, био је поред Бекера, пуковник Вулферт, ађутант великог књаза Михаила на Кавказу. Присуство ађутанта царевог брата фасцинирало је саборце, али је брзо откривено да је његова рођена сестра супруга Черњајева.

Уместо Черњајево, уредник “Русског мира” био је пуковник Комаров, да би доцније обојица постали главнокомандујући и начелник штаба Моравске војске. Новинари из светских гласила стизали су у Алексинац са разних страна. Отмени гости одлазили су по вести у кафане “Лав”, “Круна” и “Тривунац”.

Када је почео српско-отомански рат 1876. грчки изасланици дошли су у Србију. Копер је рекао Ристићу исто што су му већ били говорници словенофили из Русије. Ако Србија издржи два месеца на фронту, онда ће и Грчка да зарати на њеној страни. Игњатијев је уверавао да ће Русија да уђе у рат још и за краће време.

“Први српски топ” био је избачен првог дана рата. Била је унапред припремљена прича како ће се дићи “сва Босна и Херцеговина и Стара Србија устати листом на оружје”! Како ће 10.000 љутих граничара кренути преко Дрине у Србију, на Мораву

[81]

Српски сељаци били су против рата. Већина становништва није ни читала новине. Сељаци су били везани за земљу. Појам фронта је већ далеко. У полувековном животу у миру створене су навике да кад “алат говори, оружје ћути”. Србија је једино у рату кад одговара директно на силу и насиље које је угрожавају, а друго кад није видљив непосредан разлог ратовања. Рат због устанка у удаљеним областима, о чему обичан свет није био ни упознат како ваља, није могао да буде као онај на почетку века. Напад на отоманску војску, неупоредиво боље наоружану и бројнију, која није прва започела борбу, није био из очигледне неопходности.

Та дискретна црта устаничког резоновања није одмах на почетку рата 1876. манифестована. Србија је била пола века у миру. Каквом-таквом миру. Народ је осећао нови живот на слободном делу земље. У почетку рата није ни хтео да чује за збег. Поносан и горд што се усправио од устаничког времано до вере у независност.

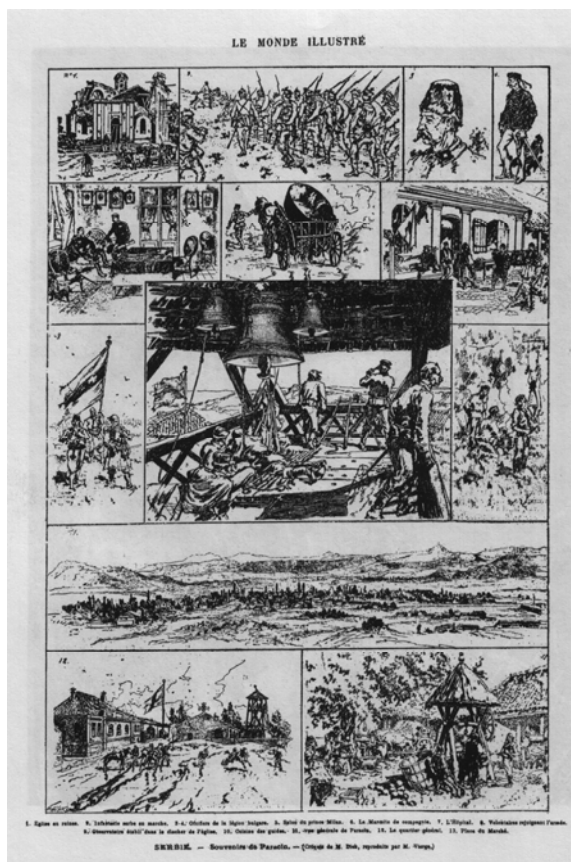
(...)

[291]

Рат и мир у науци, култури и уметности

Инспирација догађајем

Сукоби на граници представљали су аутентичну инспирацију за учеснике, сведоке и пратиоце догађаја. Посебно за обдарене појединце. Не само за дневне пропагандисте, извештаче и илустраторе, фотографе него и за путописце, мемоаристе, романописце и песнике, сликаре, композиторе, теоретичаре, доктринаре и мислиоце... Учесници и сведоци догађаја, потоњи тумачи и далеки трагаоци за људским судбинама... српски: Ђура Јакшић, Јован Јовановић Змај, Лаза Лазаревић... светски великани духа: Толстој, Иго, Достојевски... Чајковски...

Сукоби и сусрети цивилизација

У рату на граници: хришћанске Европе, која се у време Велике источне кризе борбом померала на исток, сукоби су откривали његову природу. Ратовање отоманске силе одликовало се затирањем хришћанских побуњеника, "чишћењем" њихових области и претварањем насеобина у рушевине, ватру и пепео. Било је то убијање хришћанског и националног духа. Азијатски силници уживали су у пустошењу, руше-

њу, паљењу, убијању свега живог... То уживање је окарактерисано дивљачким.

Током повлачења и евакуације, отомански освајачи су односили не само вредне ствари него и разне предмете.

[292]

Тако су из Прендићеве куће, у којој се, после српског врховног команданта, налазила турска команда, однешени прозори и врата. То су били важни предмети за отимаче колико и за домаћине господских српских кућа: тапети и паркет. За поправку куће и воденице Прендић је уложио много труда и пара. Зашто је староставно млинско камење било побачано и онеспособљен модерни водени систем? Задовољство у *харању* туђег – како се може објаснити?

Стварно, имагинарно, митско

У сударима војски, није праштало само оружје, него и све оно што је обележавало дух, веру, културу и цивилизацију острашћених противника. Под два симбола, крстом и полумесеком. У предасима, у данима примирја и периодима мира, краћим или дужим, манифестовало се и сусретање светова, и то на попрштима жестоких битака. Извештачи и илустратори окретали су се пејзажима.

Српска земља одликује се ретким природним лепотама. Споменици борцима за највише идеале, манастири, гробља, творе необичан сплет дарова богова и људских руку. То је велики извор инспирација мислилаца и проналазача.

Арнолд Тојнби (Arnold Joseph Toynbee) својим опсежним опусом и изузетним делом "Истраживање историје" постао је један од најзначајнијих мислилаца у XX веку. На идеју о рађању, успону, паду и нестајању цивилизације Тојнби је дошао на тлу које је било ослобођено у времену Велике источне кризе. Велики трагалац враћао се из Цариграда у Лондон, путовао је Оријент експресом преко Србије. Посматрао је током целог дана, 17. септембра 1921, пејзаже, градове, села, становнике и размишљао о бурама историје на простору смењивања Римског, Византијског, Српског, Отоманског и Германског царства. С вечери се одушевљавао чудесном лепотом Сићевачке клисуре према улазу у Ниш. Пре спавања уочио је да су исписи о промишљаним темама и дотада невиђеним чарима природе истоветни с његовим концептуалним обрисима будућег дела. Тако је рођена велика Тојнбијева идеја о цивилизацији.

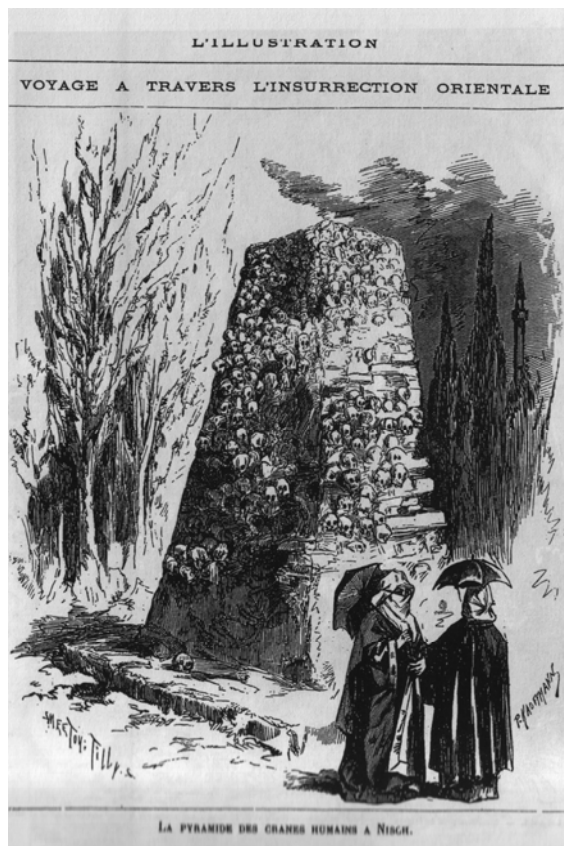
Српкиње, понегде и понекад деца и старци, стражарили су у националним ношњама на граници. У Београду и унутрашњости Србије могла се, како је уочио Барбанти, сусрести ношња која се виђала и у Европи.

Срби су у ослободилачки рат полазили као у светковину. Колико су држали до обичаја, могло се запазити, како је забележио велики етнолог Тихомир Ђорђевић, да је боље и село изгубити но обичај.

[293]

Срби су у периодима успона ослобађали драгоцене своје изворе, корене, храмове, споменике, дела велике вредности, које су надмоћнијим освајачима не без језера крви у минулим временима препуштали. Тако су ослобођени Ниш и Ћеле Кула, сазидана од српских глава.

Ламартин (Alphonse de Lamartine) на свом "Путу на исток", у "Белешкама о Србији" записао је да Срби, када ослободе Ниш, "ову знамениту кулу [Ћеле Кулу] у целости сачувају. Јер ће она њихову децу учити шта вреди независност народа, показујући каквом су је ценом њихови очеви платили и откупили". То је кула српске независности. Ниједан народ нема вишу од ње.

По ослобођењу Ниша у рату 1877-1878, врховни командант кнез Милан наредио је да се на Чегру, на највишој тачки, где је био Синђелићев шанац, подигне споменик од белог мрамора српским јунацима. Споменик је подигнут и свечано освећен 21. јуна 1878.

На мраморном стубу исписано је: "Војводи Стевану Синђелићу и његовим неумрлим јунацима,

славно палим овде 19. маја 1809, нападајући Ниш". С друге стране: "Књаз Милан М. Обреновић IV и његова храбра војска покајаше их 28. децембра 1877. освојивши Ниш".

(...)

[294]

(...)

Лав Николајевич Толстој

Ваља помоћи Србима

Русија је имала двоструки однос према српском рату 1876. Званично противљење и народњачко поимање одважних српских бораца за слободу. (...)

Толстој је писао у "Ани Карењини" о кругу људи у којима се "ни о чем другом није говорило, ни писало до о словенском питању у српском рату". Догодила се промена: "Све оно што ради докона гомила, убијајући време, радило се сада у корист Словена. Балови, концерти, ручкови, спичи (здравнице), дамско одевање, пиво, гостioniце – све је то сведочило о симпатијама према Словенима... Словенско питање је постало један од оних помодних заноса..." Какви су били мотиви људи у том општем полету друштва? Зашто су добровољци одлазили у зараћену Србију? Њихов положај био је различит. Толстој је послушао прво вику оних "који нису успели у животу и који су били увређени: команданти, новинари без новина, шефови партија без присталица...". Оно што се догађало да Балкану није остало без најдубљег одјека. Покољ једноверне браће Словена изазвало је симпатије према паћеницима и изгодавање према угњетачима. "Херојство Срба и Црногораца који су се борили за велику ствар изазивало је код целог народа жељу да се помогне својој браћи и то не речју већ делом."

Толстојев однос према рату и миру изражавају ликови из романа "Ана Карењина". То су речи не само појединача него категорије људи, слоја, групе. Нема директне расправе, ту је дијалог који просветљава типизирани ситуацију. Интелектуалац је критичан према официјелној политици Русије. Салонски стратези и дипломате од каријере распоређују

[295]

о српским борбама. Словенско питање води егзалтиране даме до српског срца. Разлику између власти и народа јасно исказују добровољци. У спектру мотива словенског покрета Толстој учувава широку скалу разлога опредељења добровољаца. У првом реду "ентузијазам" који је ујединио све друштвене класе и према којему су се морале осећати симпатије... "Народна душа дошла је до изражаја..." Толико очиглед-

но, да је требало "да узме огромне размере и да представља епоху".

Глеб Успенски је, поред других, приказивао српски фронт. У часопису "Отаџбински записи" објављиване су његове репортаже, са значајним подацима. Толстој је то користио за представљање добровољаца. Прича сваког добровољца може бити лична исповест и портрет групе најнеобичнијих људских судбина. Миран човек, који путује возом, симболизованим средством за смањивање растојања између људи на огромном простору, с краја Русије до топлих европских мора, одговара на питање зашто се упутио у Србију: "Онако, сви иду. Ваља помоћи Србима". А то је било снажније од многих прокламација.

Дискусије о покрету добровољаца, разлике у гледањима на рат и словенску ствар. У дијалогу Љовина, Сергена Ивановича и Катавасова, покренута су кључна питања. У Љовину је персонификован формалиста, у његовим саговорницима гласови народа. Ко је објавио рат, питао се Љовин. Приватни људи не могу узимати учешћа у рату без владине дозволе. Ниједан човек, а поговово хришћанин, не може преузимати одговорност за почетак рата него само влада. Грађани се у пословима рата одричу личне воље, јер је то животињска, сурова и ужасна ствар. На то су му стигла два одговора. Катавасов је подсетио да, кад влада не испуњава вољу грађана, онда друштво даје израза вољи. Сергије Иванович је на свој начин објаснио људску солидарност, израз човечанског хришћанског осећаја. Када убијају браћу, једнокрвне и једноверне, или просто децу, жене, старце, јавља се осећај да се помогне угроженима. У народу су жива предања о православној свету, а вести о патњама људи као браће покренула су најбоље представнике Русије.

Свест о својој судбини увек постоји у народу. Кнез Љовин је упозорио да су новине обликовале јавно мњење, као жабе пред буру. Реч је, међутим, о мишљењу друштва, непогрешиво регистровано. Покрет Словена се разликовао од незаконите револуције и комуне по саосећању народне душе. Како су то с благословом и искреним духом испраћани добровољци на српски фронт? Зар и упорну радозналост није задовољио навод из јеванђеља, када Христ каже: "- Ја нисам донео мир него мач -".

[296]

Поимање добровољада је "исти ђаво" живети или мрети одавало је оне који су били одвећ разочарани и уверени да је добровољни одлазак у рат представљао могућност излаза, проналажење смисла живота.

У лику грофа Вронског литерарно, може бити, овековечена је судбина руског племића, пуковника Николаја Николајевича Рајевског. Како

разрешити дилему трагичне љубави, живота без смисла, који је гори и од смрти? Полазак у ослободилачки рат је лични избор, који вреди: "...као оруђе ја још могу за нешто ваљати. ...као човек – ја сам – руина..." По хришћанском моралу љубав према удатој жени није било могуће остварити нити се убити; – пут у Србију као излаз?

Виктор Иго

За Србију, човечанство и цивилизацију. Pour La Serbie

Виктор Иго (Victor Hugo) подигао је глас за Србе у августу 1876. Текст под насловом "Pour La Serbie" ("За Србију") представљао је по форми и одјеку проглас горостаса слободољубивог ума.

Славан песник и прозаист, председник светског конгреса Пријатеља мира (1849. и 1869), духовни вођа ослободилачких покрета у Европи, огласио се језиком савести човечанства. Злочини над Србима били су окрутно инспиративна чињеница, када више није могло, нити смело да се ћути у светској јавности. Игоова представа очигледног факта скривене неморалне историје је ефектна. Није било јаснијег, једноставнијег, оштријег протеста, достојанственијег опозива, гордијег и смисленијег крика о бесмисленијем усмрћивању људског у људима: "...један народ убијају. Где? У Европи. Има ли сведока за то. Један једини, цео свет. Да ли су то виделе владе? Не." Зашто, питање на које историја злочинства, до екстрема у најкрвавијем XX веку, геноцида и холокауста, није дала одговор. Иго је констатовао непобитно, да владе виде само државне интересе, а да је посматрање људског рода – солидарно. На врхунцу те нелогичности цивилизације настају у народима, а варварство у владама, и то професионално.

Како је могуће да владе не виде оно што се догађа пред очима свих и како злочинци масакрирају, сажижу, плачкају, истребљују један народ, кољу очеве и мајке, продају у ропство девојчице и дечаке; да децу, сувише малу да би била продата као робље, расецају сабљама на двоје... да отварају трбухе трудних жена и убијају још нерођену децу; да су гробља препуна лешева које нема ко да покопа, тако да мртви, као повратни ударац, шаљу кугу живима...

[298]

Владе мрмљају да се претерује, као да је суштина у тачном броју страдалих! Игоова жаока циља у суштину: да једино људи смишљају самоуништење своје врсте. У чему је самообмана?

"Убити човека у шуми је злочин. Убити народ у шуми која се зове дипломатија, такође је злочин. Много је већи. То је све."

Однос према сваком конкретном злочину открива однос према све већем броју недела која људи чине кроз историју. Иго пита: "Да ли злочин има мање значење због своје огромне величине?" и одговара: "То је стари закон историје. Ако убијете шесторо људи, ви сте Трупман; убијте 6.000, ви сте Цезар. Бити монструм је врло прихватљиво. Доказ: Свети Вартоломеј, благословен од стране Рима; пиратерија, коју је прославио Босие; Други децембар, кога поздравља Европа." Иго је указивао да је време за промену старог закона, да хоризонт заруди: "после Силаба дошао је Коран; и једна и друга Библија проповедала је братство; *jungamus dextras*; иза Свете столице, уздиже се пресветла Porta; даје нам се суморан избор; и видећи да нам Рим нуди свој средњи век, Турска је поверовала да нам може натурити свој." Одатле је потицало све оно што се дешавало у Србији, мучеништво херојског малог народа, а да се не зна где ће се тај пакао зауставити. Време је да човечанство организује свеопшту и свеобухватну одбрану и да крене напред. Било је време, да се политичка питања замене хуманим. Будућност је у томе. И све јој служи, како је Иго мислио, и злочини и ужаснује жртве.

Иго је веровао да је све оно што се догађало у 1876. указивало на потребу стварања Сједињених држава Европе. "Уједињени народи треба да смене разједињене владе. Уништимо смртносна царства. Збришимо фанатизме и деспотизме. Поломимо мачеве слугу грамзивости и догми." Порука је била племенита: "Никад више рата, никад више масакра, никад више злостављања; треба нам слобода мисли и слобода размена идеја; братство. Да ли је заиста толико тешко успоставити мир?"

Замисао Игоова била је: Република Европа, Континентална федерација, једна влада, заједничка арбитража, демократија... Сједињене државе Европе... ако братске нације изаберу за њено средиште Париз, то би значило да се слобода определила за престоницу светлости.

Да ли је то било политички реално? За Игоа били су доказ и генији и монструми. За владајуће снаге: не. Јер "будућност је бог кога вуку тигрови". Иго је писао, 10. септембра 1876, Председнику Конгреса мира у Женеви: "Пред осаканом Француском, пред измученом Србијом, цивилизација се стиди и протест Конгреса мира био би неопходан." Највећим француским личностима, који су те године

[299]

славили у Марселу годишњицу Републике, Иго је навео у телеграму: "Сила уображава да је право: овде се унаказује Француска, тј. цивилизација; тамо се убија Србија тј. човечанство".

Фјодор Михаилович Достојевски

Славенофилски мислилац

Не само расправе него и догађаји поставили су Источно питање 1875-1878. на дневни ред историје у заоштреном виду. Херцеговачко-босански устанак 1875. и српско-црногорски рат 1876. против Отоманског царства Достојевски је оценио као почетак његовог правог решавања. Подухват је универзалног значаја. За узношење Христове истине, која се чува на Истоку, коначну реч даће православље. У томе је оваплоћење словенства, Европе, човечанства. Остварење је могуће у мисији Русије. Уједињење и хармонија света. Идеја о Москви као Трећем Риму је у осебујном мишљењу Достојевског, објављиваном у *Пишчевом дневнику*. Критика Европе се огледала и у прекору руске струје, која је примила спектар утицаја од либерала до комунаца. (...)

Критика либерала и револуционарних демократа од стране словенофила у Русији продужила се у Србији. Маштари моћне партије иза српског фронта сањали су о "словенској уједињеној српској краљевини" – са "славном будућношћу". Добровољци у великој мисији резонују: "поћи ћу у Србију, ако останем жив добро је, а ако погинем – све је исти ђаво"! Ледено стање њихове душе је описано са становишта саможртвовања као подвиг за испуњење великог циља. Срби су критиковани због прагматичког и рационалног поимања циља

[300]

борбе. Достојевски је одбацивао њихово представљање као плашљиваца и бегунаца из борбе. У проценама је истицано да су Срби за мали рат. Високо је Достојевски вредновао Херцеговце, Црногорце, па Србијанце... док је Бугаре критиковао као борце. Односи Русије с балканским народима у званичној политици били су ранжирани према интересима. На првом су били сопствени, руски, па бугарски, црноморски... Србија је критикована због уплива западњачког стила и модела друштва. Достојевски је упозоравао да је папа предводител комунизма и да цивилизовани Европљани смерају да освоје Словена и да их угурају у једну Србију! Достојевски Србе види као народ који је толико нежног срца, који толико воли своју кућу... то је разлог што им тешко пада одвојеност од дома када су дуго на фронту.

Достојевски о Источном питању¹¹

(...)

¹¹ Фјодор Михаилович Достојевски, фрагменти из "Пишчевог дневника" који се односе на питања из Велике источне кризе. (Превод с руског: Зоран Стевановић.)

[302]

О Словенима и Русима

(…)

[306]

О Србима

(…)

[309]

О цивилизацији

(…)

[310]

Кажу да су, недавно, у Москву довели "партију дечице" од три до тринаест година, које је прихватила Покровска општина милосрдних сестара. Причају да су те мале српске девојчице покровске сестре сместиле заједно са Бугаркама, које су још раније дошле, и да их надгледа једна од сестара, која зна српски, тако да су деца радосна и весела. Деци је лепо и у топлом су, али, чуо сам од једног пријатеља о овим малишанима: српске девојчице седе у једном ћошку, а Бугарке у другом, и неће ни да се играју, ни да говоре једне с другима, а када Српкиње питају зашто неће да се играју са Бугаркама, оне одговарају: "Ми смо им дали оружје, да ударе заједно са нама на Турке, а они су оружје сакрили и нису ударили на Турке." По мени, то је врло интересно. Ако малишани од осам-девет година говоре тим језиком, онда, значи, да су га преузели од оца, а ако се такве речи очева већ преносе на дечицу, онда, значи да је између балканских Словена несумњиви и страховити раздор.

[311]

Вечити раздор међу словенима! Они га памте у својим предањима и чувају у песмама, и без свог уједињујућег огромног центра – Русије – нема словенског слога, па ни они [не] могу опстати без Русије, нестаће Словена сасвим са лица земље, ма шта о чему да тамо сањају српски интелектуалци или тамо неки европски цивилизовани Чеси... Још је много сањара код њих. А скоро да још увек сањаре...(…)

Андејс Пумпурс

Од Даугаве до Дунава и Мораве

Андејс Пумпурс (1841-1902), летонски добровољац у Србији 1876, прва је личност летонског препорода и аутор "Лачплесиса", најзначајнијег дела летонске духовне културе. Јазерн Рудзитис, велики зналац летонске литературе, тако је проценио знатне странице летонске писане књижевности. "Лачплесис", заснован на усме-

ном народном стваралаштву, сјединио је духовни живот летонског народа, његову историју, морал, веровање, идеале и митологију. Академик Јанез Калнинш је за Пумпурсов спев рекао да "представља национално достојанство и националну гордост".

Андејс Пумпурс, лейтонски добровољац, официр и песник

По својим уметничким вредностима, "Лачплесис" је стекао црте вечности и нашао се у ризници светске културне баштине, међу делима као што су "Поема о Нибелунзима", "Песма о Роланду", "Калевала", "Калиевиепега". Импулси за овај спев светске славе јавили су се у "српским планинама и долинама, на обалама Дунава, Тимока и Мораве". Андејс Пумпурс провео је у Србији од 7. октобра 1876. до 16. фебруара наредне године. Као добровољац у саставу козачког пука, борио се на страни Срба у рату против Отоманског царства. У путопису "Од Даугаве до Дунава", Пумпурс је описао узбудљиве догађаје из своје биографије и српске историје.

Козачки пук, 250 војника и 20 официра, из Кладова стигао је увече у Неготин. Дочек је био срдчан као ни у једном другом граду у Србији. Пут преко Зајечара и Алексинца, затим до Београда водио је прекрасним пределима. Само слепи фанатизам могао је освојене делове српске земље да претвори у пустош. Становништво је тражило спас у збеговима.

Пумпурс је запазио да у Србији није било великих поседа, ни великих кућа крупних земљопоседника, ниједног замка... земља је припадала народу. Српски сељак није морао нигде да жури, плодност земље и изобиље су тако ве-

лики да богато награђује и најмањи рад... Одећа српских сељака била је слична старој одећи Летонаца. На ногама су имали опанке од говеђе коже, причвршћене такмич дугим

[312]

опутама, које обмотавају око ногу до колена. Носили су широке оковратнике од сиве чоје и исто такве капуте са блиставим дугмадима; на глави округлу овчију шубару са дугачком длаком, која је понекад падала по очима. Био је срећан и природан српски народ. Какав немир је унела евакуација Алексинца у патријархални народни живот?

Пумпурс се обратио српском министру унутрашњих дела, с идејом о оснивању колоније Летонаца на делу плодне а необрађене земље. Летонци су били познати у Русији по узорној обради земље, тако да земља припада народу и да не може бити дата ни једном странцу. Пумпурс је разумео смисао односа Срба према својој земљи. Његово одушевљење Србијом било је искрено. У песми "На Дунаву", написаној пред повратак кући, Пумпурс је певао о братству балтичких и словенских народа и о некадашњој њиховој заједничкој постојбини. Идеал борбе видео је у слободној домовини од Даугаве до Дунава. За њега је српски језик био ближи летонском но руском језику, а могао се појмити и као њихова мешавина.

Пумпурс је слушао српске епске песме с великом духовном радозналости. Била је то изворна инспирација за "Лачплесис", чудесан летонски епос.

Петар Иљич Чајковски

Српско-руски марш

Петар Иљич Чајковски (1840-1893), инспирисан догађајима из 1876. године, борбама Срба и добровољаца на Морави, компоновао је Српско-руски марш. Дело је први пут изведено у Москви, 5. новембра исте године, под управом Н. Г. Рубинштајна, на симфонијском концерту Руског музичког друштва! Извођење је организовано у корист Словенског добротворног комитета. На захтев публике извођење марша је поновљено. Као инспирација за компоновање марша послужиле су три српске народне песме објављене у зборницима Корнелија Станковића, штампаним у Бечу 1862. и 1863. године: "Сунце јарко", "Праг је ово милог Срба" и "Јер пушчани прах", у ствари други део песме "Радо иде Србин у војнике". Зборници су до Чајковског стигли посредовањем В. Ф. Одојевског и М. Ф. Рајевског. Они су били у присној вези са Станковићем у Бечу, а потом у сталној преписци.

[314]

Фотографи и сликари

Од рата до игре у част примирја

Сачувано је 180 фотографија Ивана В. Громана и драгоцен опус слика Верешчагина. Познат је портрет пуковника Рајевског и цртеж "Српска покретна болница у Моравској долини коју су бомбардовали Турци" руског фотографа, гравера и сликара Бејарског. Значајне су и фотографије Петра Јовановића, Лазара Лехтера (Lechter), В. Даниловића, А. Н. Стојановића, дворског фотографа Штокмана...

Фотографије и цртежи испуњавали су сврху илустрација, вредност извора и естетски досег уметничких дела.

Стева Тодоровић, један од најдаровитијих српских сликара XIX века, урадио је портрете српских команданата и јунака. Портрет Пере Тодоровића дело је сликара и официра Петра Раносовића. Еуген Ладислав Петровић, сликар и илустратор књига и бечких, париских и лајпцишких новина, урадио је литографију Кнез Милан полази речним бродом "Делиград" на Делиград.

Цртеж "Битка на Шуматовцу" Т. Смитон је објавио у француском "L'illustration"-у. Српска села која пљачкају отомански војници овековечена су на цртежу Р. Кауфмана. Шарл Изидарт је представио Србе како играју коло у Параћину у част потписивања примирја. На цртежу су мушкарци, за разлику од познате слике Тедора Амана "Игра на селу", на којој су жене.

[332]

За помен прецима и понос потомцима

У славу слободе и мира

Историју српског народа треба опевати а не писати. Алфонс Ламартин је то записао у свом "Путу на исток" у поглављу "Белешке о Србији". Епика и етика су узбудљиве странице и врхунци српске историје и духовности. Косово је српска етичка мера. Историја је култура аутентичног сјаја. Слављење мира и празновање слободе велике су светковине и обичаји у свакодневном народном српском животу у златном периоду модерног доба.

Србија је из части заратила као ниједна држава у времену романтизма. Проглашење државе ослобођеног и уједињеног српског народа прижељкивано је из идеала на Косову. Свака стопа српске земље натапана је крвљу њене деце током ослобођења од отоманске оштрице, ватре

и злочина из страсти. Тако су освећиване српске куће. Исто тако и највиша међу њима, Ћеле Кула 1878. Од ње се до капије Србије и *вратију света* простирао неосвојиви Делиград. Ту су Срби, први пут после Немање, заједно с добровољцима са свих континената, 4. (1) септембра 1876, првог дана примирја, прогласили *Независно краљевство*, називано и *Краљевство духа и судбине*. Била је свечана прослава његове педесетогодишњице у Делиграду.

Споменик добровољцима

Погинулим руским добровољцима у рату за слободу и независност 1876. подигнут је споменик на Рујевачком вису, Брђанка, у Алексинцу. За споменик добровољцима највише се залагао њихов некадашњи вођа, генерал Черњајев. Споменик је израђен од камена са Озрена, у облику пирамиде; висок је 12 метара; на врху је украшен крстовима од белог мермера; на четири мермерне плоче у доњем делу споменика исписано је на српском и руском језику:

"Споменик у бојевима изгинулим руским добровољцима, који 1876. год. дођоше у помоћ Србима за време неједнаке борбе њихове с Турском царвином. Подигнут од њихових земљака 1880."

Освештење споменика и парастос у борби [изгинулима] вршио је српски митрополит Михаило с архијерејима 8. новембра 1880. године.

[333]

Организована је велика свечаност у Алексинцу, недалеко од фронта одбране на некадашњој граници хришћанске Европе. Србија је тада била у Алексинцу; и слободољубива Европа. Варош и пут до споменика били су украшени и испуњени народним заставама и зеленим гирландама; подигнуте су три тријумфалне капије, с натписом: "Добро дошли браћо". "Од ове љубави нико веће нема да ко душу своју положи за пријатеље своје", како каже свето Јеванђеље (Јован, 15:13).

Позивницу за светковину откривања споменика потписао је Черњајев. Окупило се мноштво људи у свечаном руху; међу њима знамените личности. Свету литургију служио је митрополит Михаило са још тринаест одабраних свештених лица, док их је још 38 присуствовало том чину. На свечаности су присуствовали представници руског цара Александра и српског кнеза Милана, владе, војске и културе. Међу гостима били су и учесници борби и творци тријумфалне капије слободе и независности из 1876. У знак војне почаст огласили су се свечани батаљон војске и батерија топова с оног истог неосвојеног Рујевачког виса. После литургије, свечана и торжествена литија, праћена народом, кренула је од цркве споменику.

Свештеници су носили иконе и друге свете црквене ствари; два официра бојну заставу, даровану из Москве 1876. српској војсци и добровољцима, предвођеној Черњајевим. То је била заставка урађена према знаменитој застави Димитрија Донског, којом га је св. Сергије благословио у боју с Татарима 1380. године пред чувеном Куликовском битком.

Митрополит Михаило осветио је споменик и положио два венца. Други венац госпође Новиков, сестре храбро погинулог јунака Кирјеева. Велики број присутних положио је венце. У близини споменика освећен је темељ цркве, са жељом да се подигне у спомен заједничких бораца, Срба и добровољаца из света, са именима погинулих на зидовима цркве на мраморним плочама.

Дефиле војске представљао је посебну почаст у славу одважних бораца за слободу и независност. Под палатком делиградске цркве, тада свечано на платоу постављене, приређена је закуска у спомен душа погинулих. Черњајев је примио честитке и отпоздрављао делегацијама и гостима, који су захваљивали за величанствену светковину. Од ране вечери почео је заједнички обед. Здравнице и говори учинили су још узвишенијим скуп слободољубивих. Беседе су током свечаности одржали митрополит Михаило, министар просвете и црквених послова Стојан Новаковић, генерал Черњајев, архимандрит Нићифор Дучић, професори Велике школе Милан Кујунџић и Г. Н. А. Кулаковски и генерал Јован Белимарковић.

[334]

Беседа митрополита Михаила при освећењу споменика имала је за мото мисао из Светог јеванђеља да нема веће љубави од оне којом се даје живот за пријатеља. Јунацима, под Черњајевљевим вођством, да је благословен и вечан помен. "Мир нека је у праху Вашем, мила нам и јуначка браћо, у слободној српској земљи." Међу висовима Кремља, Петрограда, Кијева... уздигла се и српска Рујевица, историјско брдо.

Стојан Новаковић подсетио је да сваки народ има у својој историји период успомена. За Србе је XIX век народни век, век борбе са слободу и

независност. Слобода и независност симболи су личности српског народа. Мало који је народ дао колико Срби за слободу и независност. То су вредности које су успешни народи унели у међународну заједницу. Хуманост је пропагирана као идеја народа модерног доба. Споменик на Рујевачком вису је први даривани модерни споменик слободе и независности на српској земљи од међународног значаја. Светионик солидарности добровољаца из великог броја земаља с праведном борбом Срба.

Спомен црква Рајевском

Пуковник Николај Николајевич Рајвски је, по жељи његове породице, пренесен паробродом у царску Русију; сахрањен је у породичној гробници у селу Разумовска, у Кијевској области, у Украјини.

Место на коме је погинуо пуковник Николај Николајевич Рајевски обележили су његови српски саборци којима је командовао. На крсту од камена исписали су: "Руски пуковник Николај Рајевски у борби са Турцима погине на овом месту 20. августа 1876. године".

Жеља српске кнегиње Наталије била је да се на месту погибије Рајевског подигне црква. Михаиловна Ана Бороздино, удата Рајевски (1809-1883), поверила је 3.000 дуката епископу нишком Никанору Ружичићу да подигне спомен-цркву и школу њеном сину Николају на месту његове погибије. Припреме за градњу трајале су дуго. У међувремену је племенита и саосећајна добротиница, парадоксално трагично, завршила живот. Када је отишла у Бугарску и делила милостињу сиротињи, убили су је и опљачкали зликовци!

После Адине смрти, породичне интересе заступао је њен други син Михаил. Наталија је захвалила 21. августа 1877, из Бадена генералу Сави Грујићу на скици и оградњавању места на коме је погинуо Рајевски. Она је молила за фотографију тог места и да се обештети српски сељак власник њиве за коју је плаћао порез. Тражила је од Јакшића да преда 60 франака сеоском начелнику. Брат погинулог Николаја,

[335]

Михаил Рајевски био је дирнут нацртом, како је написала Наталија у писму из Фиренце 25. децембра 1887. генералу Грујићу.

Српски посланик Стојан Новаковић, са својом супругом Јеленом, био је у фебруару 1901. у Петрограду у посети госпођи Марији Рајевској, а по рођењу принцези Гагарин, снахи погинулог Николаја. Разлог посете био је план и градња спомен-цркве и школе њеном деверу. Подизањем споменика требало је да се испуни жеља наведена и у тестаменту мајке погинулог јунака с Мораве.

Подизање храмова у славу хришћанских светитеља и мученику и у част световних догађаја било је не само у руској традицији. Споменици су симболизовали повезаност државе и цркве и чували сећање на погинуле ратнике. Перикле је одржао свечану беседу на сахрани атинског ратника у V веку пре Христа да би их спасио од заборавља. Идеја српских крајпуташа била је истоветна.

По пројектима добијеним из Русије, започета је градња цркве и школе 1902. На зиду цркве на мермерној плочи исписано је: "Трудом и надзором епископа нишког г. Никанора Ружичића а о трошку ктиторке поменуте госпође Марије Рајевске озидао је овај свети храм и освећен 2. септембра 1903. године". Црква је посвећена Светој тројци. Основа јој је у облику правилног грчког крста са тремовима између крстова. Средњи део засведен је куполом. Фасаде су обложене керамичким плочицама у виду мозаика. Због тога је у народу названа "Шарена црква". Унутрашњи зидови осликани су живописом. В. М. Васценов, руски сликар, урадио је предлошке за фреско-декорацију, а живопис сликар Д. Обреновић. Радовима је руководио Јосиф Колар. Како је утрошено 10.000 рубаља за градњу, то је епископ нишки вратио преосталих 2.000 дуката породици Рајевски.

Плац око спомен-цркве и школе, величине хектар и деведесет ари, води се као "добро цркве пуковника Рајевског", уведено у земљишне књиге 1937. године под бројем 1542. Он је настао спајањем двеју парцела некадашњих власника Новака Стевановића и Миленка Живадиновића. На првој парцели је црква, а на другој школа. Дрворед липа, светог словенског дрвета, донесетих из Русије, засађених од пута до улаза у храм, повезује Разумовску и Горњи Адровац, простор на коме живи Николај Рајевски и после своје погибије.

Спомен црква у Делиграду

Камен темељац за спомен цркву палима у борби за слободу и независност положен је у Делиграду 27. септембра 1930. Велики број људи окупио се на освећењу. Међу њима и изасланик њ.в. краља, председника Владе и бана Моравске бановине, велики број ђенерала

[336]

и официра, представници хуманих и патриотских друштава, представници Главног одбора "Кнегиње Љубице" и Пододбора из Алексинца. Свечаност је почела богослужењем; повеља је потом положена у камен темељац, с натписом да се спомен црква подиже из захвалности према палим витезовима; полагање је праћено музиком и топовском паљбом. У име Пододбора из Алексинца говорила је госпођа Каја Димитријевић.

Милка Вуловић, председница првог српског националног друштва "Књегиња Љубица", на прослави педесетогодишњице српског независног краљевства, 1926, обећала је помоћ у подизању спомен капеле у Београду. Еписком нишки Доситеј покренуо је акцију за зидање спомен цркве. Подизање спомен цркве на костима предака и земљи натопљеној топлим словенском крвљу је симбол свима који су се борили за слободу српског народа.

У име подбора Удружења резервних официра говорио је резервни потпуковник господин Сава Димитријевић. Делиград је свето место у српској историји. Судбоносна је његова улога од устанка до независности Србије; од Карађорђа до Милана Обреновића. Око Делиграда су Ђеле Кула, Шуматовац, Шилјевовац, Ђунис.

Друштво "Књегиње Љубице", из Београда са алексиначким и нишким подбором подигло је спомен цркву у Делиграду посвећену св. Арханђелу Михаилу.

Велики број дародаваца и добротвора помогао је подизање спомен-здања на Карађорђевој шанцу. Било је незамисливих спорења око места на коме треба да се подигне црква.

Необичан је удео девојчице Жени Лебл у прикупљању за њену градњу. Жени је ишла у забавиште и волела је да јој мајка Ана чита српске песме и приче. Тако је упамтила "Три хајдука". Када су је људи у публици чули како рецитије, уз брисање суза, одговарали су издашним прилозима.

Храм је грађен од 1926. до 1935. године, а освешћен 12. маја 1935. Црква као знак захвалности свима који су погинули у ратовима 1806-1833, српско-отоманским ратовима 1876-1878, Балканским ратовима и Првом светском рату.

Једно време се свечано ишло на Крстовдан, 14. септембра, на Делиградски трг.

[337]

Записи учесника

Ђузепе Барбанти Бродано

Тамо где је слобода заказала састанак... Гарибалдинци у Србији 1876.

С врха Барбантијевог пере, утопљеног у време борбе за слободу, потекле су белешке у форми писама из Србије 1876. са обала Мораве и Дрине, где је слобода заказала састанак.

Био је то позив и одзив оних који су умом и срцем припадали идеји слободе. Србија је место заклетих на слободу. Живот њихов је постао најлепша илузија, а једини идеал истинит, као у Кардочијевој поетској мисли. Њихов мото био

је: "ко не осети тајанствене радости фантазије, која претходи догађајима и историји, тај не живи".

Ђузепе Барбанти Бродано (Giuseppe Barbanti Brodano, 1853-1931) у тринаестој години, с најмлађом пушком, кренуо је Гарибалдијевим стопама. Био је пут рата Италије против Аустрије 1866. Полиција је дечака вратила кући. Десет година касније, тај дечак је постао адвокат. Страст из детињства није га напустила, а идеје револуционара отварале су му нови хоризонт. Када је Србија 1876. устала против отоманске силе, Барбанти је из своје родне Болоње кренуо да служи слободи.

Италијански добровољци, гарибалдинци, борили су се заједно с устаницима у Херцеговини у 1875. Група добровољаца, предвођена капетаном Челсом Черетијем, дошла је наредне године у зараћену Србију. Италијански добровољци су окупљали добровољце различитих националности: Белгијанце, Французе, Немце, Чехе, Норвежане... У италијанској легији добровољаца су се споразумевали на десет језика. био је то интернационални одред у зачетку; добровољци у Херцеговини на једанаест, а на Морави на двадесет [језика].

(...)

[338]

Барбантијеве белешке и извештаји листу "Gazeta d'Italia" припадају аутентичној врсти извора. Оно што је мало ко видео у ратном времену засветлуцало је с врха оштрог пера као да је уистину било писано црвеним мастилом. Била су то писма из Србије. Ђузепеов брат, Аугусто, док их је читао, мислио је да треба да буду објављена. То је био плодотворан особени подстрек писцу да их употпуни с накнадно писаним поглављима: "Историјске цртице", "Југословенски покрет" (расправа, у суштини, о Источном питању) и "Српска књижевност". Књига је штампана под насловом "Србија", на преко 400 штампаних страна. У другом издању био је измењен наслов: "На Дрини" ("Sulla Drina"). У српском издању: "Гарибалдинци на Дрини 1876".

(...)

[339]

Радост честољубља

У дугом периоду без борбе на Дрини италијански добровољци су пожелели да иду на моравско бојиште да би се борили. Други су очекивали сасвим супротно, мир по сваку цену, да би се вратили кућама у Италију и у земље из којих су дошли.

(...)

Кроз песму су добровољци изражавали оно што их је спојило, независно од великих међусобних разлика. Двадесет песама на десет језика одјекивало је долинама српских река. Ернест Штах је певао Марсељезу... као одговор чуло се: "Addio, bell' Addio"; Пруси су певали песму с Рајне, чешки добровољци мађарску песму... гласови су били подударни у једном: у радости честољубивих. (...)

[340]

Контрасти наслеђа и продори новог

Ослобођењем од вишевековне турске окупације, начин живота брзо се мењао у много чему, али су исто тако опстајале навике и обичаји, које није могао да уклони дух ка новим идеалима и продорима модерне цивилизације. Остаци турског наслеђа били су типични за поједине сеоске средине. Посебно код сиромашних сељака. Слика живота богате куће изазивала је усхићење добровољаца са Запада, после њиховог сажаљења дискретно манифестованог према неугледним кућерцима расутим у неслухеним забитима.

Природна лепота села и вароши одмах би запала за око страном добровољцу. Колико је црница подсећала на "Трешњеву долину", толико се спавање у школи могло поредити са смештајем у "Hotel comfortable", заједно, с инжењером Ернестом Сомацијем, добровољцем из Лугана.

Изглед

Изглед српских жена откривао је сјај старог, ствараног кроз време и таложеног као традиција, с локалним бојама, и оно што је споља продирало у знаку нове моде. Ношње су изражавале супротности између Истока и Запада. Свет у шетњи показивао би најбоље предности разлика. Српкиња на Калемегдану у народној ношњи препознавана је међу Енглескињама, Русињама, Немицама, Францускињама... У Београду је била заступљена разорност ношње Европе.

Ношња српских сељака била је необична за странца. Припадала је очигледно прошлости, али веома живој, у знаку славне традиције, континуитета, од корена српског идентитета.

Понашање српских жена било је оптерећено предрасудама. Патријархални морал затворио је границу слободног понашања. Ако би,

[341]

у пролазу улицом, два пута погледао жену на прозору, право би чудо било ако не би узвратила пролазнику да је неучтив.

(...)

Народ непобедивог духа

(...) Руски добровољци су у већем броју од других страних добровољаца стали под велику заставу Словенског комитета из Москве, у основи боје кестена, у четвртима, опточеним веома широком позлаћеном ивицом, крстом и главом Наразећенина, положеном на две кости, с натписом: "Руски народ српској војсци. Победа или смрт."

(...)

Српско поимање политике огледа се у томе што свако сматра државно питање као своје лично. Са невероватном истрајношћу и ревношћу и склоношћу ка изналажењу "најбољег решења". Зато су и парламентарне расправе страсне, политика променљива, из крајности у крајност, до завера, обрачуна, ликвидација владара и револуције. Демократске парламентарне установе и култура немају континуирану традицију. Надметање унутрашњих политичких снага било је у модерно доба у знаку Карађорђевића и Обреновића, либерала, конзервативаца, социјалиста и радикала.

[342]

Удео српске православне цркве и војске у политичком животу био је велики и значајан у дугој историји српског народа.

(...)

Цивилизацијске цртице

Начин на који су Срби мерили даљину поштанских станица узет је и за ступањ српске цивилизације. Јединица мере је била сахат. Понекад се за то време стизало како би и часовник показао, а понекад би то дуго трајало. Осећај је варао предводнике рањеничких и других транспорта. У превозењу рањеника енглески систем био је ефикаснији од руског. Учење на фронту свесрдних српских санитетлија тако је спасло живот једном броју рањеника.

(...)

[344]

Палата културе

Поглед странца у Београду није могао да се не заустави на једној згради у његовом средишту. На њеној фасади писало је: "Миша Анастасијевић свом Отачеству". Прича о том значајном и лепом здању је занимљива. Кнез Милош је послао Миши Анастасијевићу, капетану брода, два милиона својих уобичајених уштећевина да их уложи као депозит у банку у Пешти. Током пловидбе Дунавом, брод с новцем је потонуо. Али, како кнез Милош у то није хтео да поверује, капетан Миша је морао да се пресели у

Влашку. Ортаклук и трговина међу њима завршили су се неславно.

Капетан Миша је закратко зарадио имовину у вредности неолико десетина милиона. У Србију се вратио у време владавине Александра Карађорђевића. Не само да је почео 1858. да зида импозантну палату, него је после Тенкине завере 1857. ушао и у политику. Круна завере требало је да буде убиство кнеза Александра Карађорђевића. У томе је учествовао и капетан Мишин зет, саветник и попечитељ Радован Дамјановић. Након пресуде, мучен је у Гургусовачкој кули, у којој је и умро. Капетан Миша је финансирао политику која је, са Илијом Гарашанином и Вучићем Перишићем, настојала да уклони

[345]

кнеза Карађорђевића из земље. Потрошена је велика сума од око 80.000 дуката. Једна од шест Мишиних кћери била је удата за Ђорђа Крађорђевића, кнежевог синовца. Како су они били у завади, то је капетан Миша, захваљујући своме злату, успео да добије начелни пристанак Порте да се његов зет бира за кнеза.

На Светоандрејској скупштини одлучено је да се кнез Карађорђевић прогна из Србије, а кнез Милош да се врати на престо. Капетан Миша се склонио у Букурешт. Зграда, која је била завршена после турског бомбардовања Београда 1862, није постала двор градитељевог зета, јер ни он није постао српски кнез.

Подизање зграде коштало је преко 100.000 дуката или преко 1.200.000 динара. Када је била готова, капетан Миша ју је поклатио српској држави за Велику школу. Београђани су је назвали "Капетан Мишино здање". У односу на окружење, зграда је изгледала као уметничка творевина. Правда је хтела да се народу врати оно што је било његово.

Милош Анастасијевић трговао је јеленским роговима и за кратко време разграњао посао; имао је 74 лађе на Дунаву, 23 сталне коморашије, држао је под закуп руднике соли у Мађарској и Влашкој, са преко 1.000 својих радника; поздрављен је као "дунавски капетан"; у Влашкој је поседовао 6 великих и више мањих спахилука; вредност његове имовине процењивана је не 1.500.000 дуката или 18.000.000 динара, а буџет Србије је износио 192.000 дуката или 2.300.000 динара! Колико су кнез Милош и Миша Анастасијевић имали и личне користи радећи за опште ствари, толико јеј од тих добити остао трајан спомен-дар српству.

Под кровом Капетан-Мишиног здања били су гимназија, лицеј, техничка школа, универзитет, академија уметности, библиотека, музеј и скромна сликарска галерија. Међу експонатима налазили су се делови стубова и мермера са

надгробних споменика из римског доба, пронађених крај пута од Београда за Византију. Библиотека, основана 1840. располагала је са 10.000 књига и 50.000 свезака. Библиотекар Јован Бошковић, професор, секретар Српског ученог друштва, припадник Либералне странке, говорио је осам језика.

Прве масонске ложе у Србији

Огранизовани почетак слободног зидарства крајем XVIII века у Србији представља ложа Али Коч. Радила је у згради на Калемегдану, на месту где је касније саграђена зграда која је данас Музеј шумарства и лова. Чланови су били везир Хаџи-Мустафа, митрополит Методије, војвода Јанко Катић, Петар Ичко, Рига од Фере, Доситеј

[346]

Обрадовић... Основно гесло је било везано за братство, једнакост и слободу. Слободни зидари су били током деветнаестог века истакнути националним покретима за ослобађање и уједињење. Ангажовани су у припремама Првог српског устанка.

Развој слободног зидарства у Србији текао је брзо од седамдесетих година деветнаестог века, а посебно у време боравка италијанских добровољаца 1876. Тада је 16. октобра 1876. у Београду формирана ложа Светлост Балкана (*Luce dei Balkani*). Она је била стављена под заштиту Великог Оријента Италије. Њени творци били су конзул Јоанини и Ичилио Дела Бруна. Први старешина био је лекар др Марко Полак, а потом Михаило Валтровић. Међу члановима су били и Драгутин Милутиновић (син Симе Милутиновића Сарајлије, такође масона), Емилијан Јосимовић, Хаим Давичо, Светомир Николајевић, Ђока Миловановић, Петар Убавкић... Ложа је радила у једној просторији Старог здања, где је била гостионица Јелен (касније Гранд хотел, потом Железничка дирекција).¹²

¹² Подаци су узети из истраживачког опуса др Предрага Драгојевића.

